
КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
У ШКОЛИ

3

БОГАТСТВО И БОГАЋЕЊЕ ЈЕЗИКА

(поводом збирке приповекада Јанка Ђоновића
„Хроника и путописи“, Цетиње 1950)

Можда никад јасније не увиђамо да су закључци о не-престаном стварању и разрађивању у језику потпуно тачни него кад застанемо пред језиком неког талентованог писца.

Језик је непрекидно стварање; он је и створено дело и стварање, а никада само створено дело. И то се огледа у свему: и у историском развоју сваког појединачног језика, уколико се тај развој може пратити, и у развоју језика нашег друштва, и код појединца који од детета постаје постепено зрео човек, па исто тако и у говорном и писаном језику ђака којег посматрамо из разреда у разред.

Питање обогаћења ђачког језика и повећања умешности у владању језичком грађом има много разних видова. Наша је намера да се дотакнемо само једног, начелног проблема с тим у вези, а мислимо да ће нам најлакше бити да изнесемо своје мисли на тај начин што ћемо дати доста илу-страција, и то из дела једног признатог књижевника, о чи-јој књизи, међутим, не желимо да дајемо никакву језичку оцену, па ни неку вишестрану анализу њену. Књига ће по-служити само као згодна збирка примера за тему којој ћемо посветити ове редове — о томе каква је разлика између познавања језика и осећања језика, што у изговореном или написаном тексту значи разлику између богатства и бо-гаћења језика приликом изражавања.

Ученике треба потстицати да не пишу сиромашним, бескрвним језиком, већ да се по могућству присећају и оних ређих израза које су некад слушали, упућујући их при-том на вештину одвајања лепих, домаћих речи од мање лепих и непотребних туђих. Теже је увести их у тајну језичког стварлаштва, упутити их у правилно комбиновање делова речи, тј. у проналажење згодних спојева префикса одн. суфикса са основама, или у комбиновање речи у оквиру реченица, из чега имају да произиђу свежа поређења, ме-

таfore и сл. Можда је са нешто старијим ученицима згодно вршити повремено мале анализе језика на оним делима која могу да послуже као узор доброг изражавања, а понекад чак и обратно — на одломцима који пружају слику сиромаштва и неинвентивности у изразу.

Покушајмо да ближе објаснимо и илуструјемо ове идеје, с тим да на крају извучемо из тога извесне закључке.

Једно је уношење у дело свежих елемената, које књижевност мало познаје или уопште не познаје; то је лексичко благо разних покрајина, узето из области разних занимања, из разних етнографских и географских средина, чији претставници имају танано издиференциране називе за оно што им је блиско, што их окружује у свакидашњем животоу. Друго је комбиновање познатих језичких елемената, и то комбиновање на основу живих принципа језика, на оправдан начин; то је стваралачки поступак у језику који зависи искључиво од пишчевог талента. Прво је одраз познавања језичке материје, друго одраз познавања језичког потенцијала, његових скривених могућности. Прво је репродукција, друго продукција. Разуме се — ми не можемо увек знати где се завршава једно, а где почиње друго, јер нам се може догодити да, не познајући довољно неке ређе изразе, припишемо новом, индивидуалном стваралаштву оно што је уствари било речено, па и написано, што је створила заједница или можда неки анонимни појединац давно пре нас.

Ј. Ђонових је унео у своје дело обиље речи које нису његова творевина; читаоцу који не познаје његов дијалекат оне су или сасвим непознате, те се могу разумети само из контекста; или их он може протумачити етимолошки, према сродним речима; има најзад и таквих које му звуче као познате, али их он ипак не употребљава, служећи се место њих неким сродним и сличним изразима.

Тако ми читамо: Ах како би било добро ф у ш т и т и с е сада у топлу сламу и заспати (21; ми осећамо из текста да то значи бацити се, пружити се, извалити се). Затим: Опасно [је] путовати од одроњавања камења . . . а затим и од снијежних лавина . . . Ови снијежни утрзи понекад изломе по читаву шуму (324; утрзи су, дакле, исто што и лавине у овом случају). Кад писац каже: Шуркови воде ево туле ватру, што нијеси ископао око шатора дубље конавле? (42), смисао је опет јасан, мада у реченици стоје две мање познате речи. Појављују се, наравно, и такве речи које понекад не можемо протумачити ни из контекста, нарочито ако се више њих нађу у непосредној близини, у истој реченици. Писац каже напр.: Ламбекање пињата и лама (42), што значи: тандркање, звекетање котлова и канта.

Кад наиђемо на реченице као што су: Мене су дјеца вукла кроз кућу [прича о себи ципела]. Т р а к а р а л а сам од једнога до другог (12), или: Испод зелених, угнутих клупа на којима стоји урезано мноштво ђачких имена, резготина, биљежака (11), речи стављене овде спационирано изгледају познате. Оне нису у употреби код свих који говоре књижевним језиком, али их ми на неки начин препознајемо — ономатопејски, етимолошки. Њихово уношење у сталну резерву нашег лексичког фонда може бити само од користи; карактеристично је да ни Вуков ни Бакотићев речник, ни речник Ристића—Кангрге не знају за њих.

Постоји, даље, категорија речи које су свакоме јасне, а опет се разликују од речи у свакидашњој лексици, често бледој и једноличној, те стварају утисак пријатног освежења. Тако читамо: Јесен је била, у ваздуху је надолazio прохлад с маглама (6); Међу старе сукнене чарапе, рите, обојке... прашину и нагризе од мишева (12); Пржиња в сељачки хлеб (18); Ресмуља ве, искрпљене торбе (18); У село је допирала потмула мумлава топова издалека (31); Тражећи заклон, пукотину у камену, пећину, угибе у тунелу (305); Пред ноћ се гомилају облаци. Травне и букове површи се мраче (320).

Ове речи, колико је нама познато, постоје у пишевом дијалекту, а понеке од њих могу се наћи и у широј употреби. Међутим, у њима већ разазнајемо оно што смо назвали стваралаштвом у језику, јер трагови таквог стваралаштва (које би могло бити и индивидуално и народно, без неке начелне разлике) још увек су видљиви на њиховим облицима. Тако, напр., резултативно нагриз налазимо према глаголу нагрести, исто онако као резултативно нанос према нанети, налог према наложити, нацрт према нацртати, као и многе друге именице оваквог типа према одговарајућим глаголима. Оне се и даље лако могу стварати, пошто су образци и услови за њихово стварање дати. Даље, уместо пржиња в многи од нас би рекли неку другу реч, исто тако и уместо ресмуља в; можда с истим коренима, али с друкчијим наставцима. Али онај ко има језичког осећања за значења која се уносе одређеним наставцима, видеће да су ова образовања добра, док, напр. не би било добро да се каже пржаст хлеб или ресмуљива торба. Са правилним осећањем за комбинације основа и наставака могу се правити и друге речи, сличне овима, које још нису звучале у нашем говору нити стајале написане у нашој књизи. — Ни реч мумлава није гора, а за опис потмулих топовских детонација можда је и боља од обичније речи мумлање, пошто наставак ава уноси оне исте

преливе значења у именице т у т њ а в а, з в о њ а в а, л о м љ а в а који су и нама у овом случају потребни.

Овакве творевине у језику могу бити најразноврснијих типова. Ми можемо, напр., пратити стварање нових глагола од именица, придева и синтагма, при чему нам је и формална и значењска страна сасвим јасна, али нова лексичка целина ипак зауставља наш поглед као нешто оригинално. Писац каже: Када је б и к о в а о, осјећао је милину како му заталасава крв (35), [Брда и серпентине] се к а и ш а ју (294); И с к а и ш а н и и изувијани аутомобилски пут (307); Ова друга слика из дана у дан се у ж и, ч и л и, н е с т а ј е (310); О б е з у б и и з б р ч к а се сасвим (16) итд.

Срећно одабрани префикси често дају глаголима интересантне и лепе нијансе и уштеђују лексички материјал, јер се у таквим спојевима исказују сложенији појмови, за које је иначе потребан дужи израз. У глаголу д о з у ј а т и (У скривитом миру, гдје још једино пчела дозуји; 15) стопљене су речи долетети и зујећи; у приустановити (Кад га видје, краљ приустави коња; 321) имамо значење зауставити коња, али ипак не сасвим, већ само успорити коњски ход (или зауставити на краће време), јер је слична семантика префикса п р и и у п р и г у ш и т и, п р и т в о р и т и итд. Слично је и у п р и о б р н у т и (Краљ се приобрну на ове ријечи; 322); он се није окренуо потпуно већ само делимично. Осећа се невелика али јасна разлика између о т р а в љ е н и з а т р а в љ е н: Једва о т р а в љ е н е површи (323), али: Мотике које данима преврћу з а т р а в љ е н у земљу (333). О т р а в љ е н је као о л и с т а о (тек скоро, изнова покривен лишћем), а з а т р а в љ е н (овде) као з а с е ј а н или з а с у т (сав прекривен).

Пажљиво одабирање међу наставцима који су блиски по значењу даје потребно шаренило израза, оно га сенчи и истиче. Писац каже на 313 страни к р о в о в љ е. Ми знамо каква је разлика између речи б р о д о в и и б р о д о в љ е: б р о д о в и су поједини предмети, а б р о д о в љ е је целина, скуп бродова у којем се поједини бродови и не аперцепирају. Према томе, ако је писац хтео више да истакне целокупну површину многих збијених кровова а мање утисак о појединачним крововима, он је ову збирну множину добро нашао. Наравно, треба будно пазити и на фонетску страну нових творевина: у овој речи, због понављања гласовног скупа о в, она можда није сасвим успела. Даље, писац на истој страни (324) каже и „Бијела кечад промичу поред ципа“ и „Њихова момчад под бијелим кечетима“. Да ли је он и у овом случају имао у виду неку малену разлику између једне и друге множине? Можда и

није. Можда је у другом случају избегао реч к е ч а д јер у истој реченици има већ м о м ч а д. Чак ако су ове две множине потпуно синонимичне, то не значи да је једна од њих непотребна. У послу око стилизовања текста добро је да обе буду при руци.

Комбинаторику налазимо и у слагању речи у полусложенице и сложенице. Тако, напр., слагање два придева у један може се као језичко средство користити неограничено, разуме се, ако то претставља неки добитак за језички израз. Ми видимо смело спајање, можда и сувише смело, у атрибуту игласто-модре шуме (316). Писац је желео да истакне једним придевом две сасвим различите особине шуме, али је ипак њеној боји дао првенство у аперцепцији. Неједнаки су саставни делови и у овом сложеном прилогу: Жбунови црвено-запаљено букте (308). Хтело се рећи да жбунови букте запаљено, тј. као да су запаљени, док је црвено ближи опис тог пламена. Као што видимо, и ред по којем се придеви слажу игра улогу. Нама познатије звучи сложени придев прљавосив, и ми ћемо га употребити можда по некој инерцији увек кад нам то буде згодно. Али писац каже: Позади воза фургони. На њиховој сивопрљавој страни пише... (21). Он овим крши написана правила, желећи да истакне више прљавштину него сивоћу, па даје речи прљав пуну придевску вредност, а речи сив само улогу несамосталног прилошког одређивача. Насупрот томе, на стр. 23 каже: чађаво-црвени кровови, што значи да му је пред очима њихова црвена боја, а чађаво је само споредни квалитет, тамнији прелив тог црвенила.

Исто онако као што се репродукција датог и продукција новог огледају у речнику, тај се процес може наћи и у целинама ширим од једне речи. Писац износи пред нас као нове или нас потсећа на већ познате али одавно неупотребљаване стајаће изразе, пословице, поређења, „у обичај узете речи“, како то зове Вук. Он пише: Који су као жељезне мазиге здрави и куражни (19); Она двојица горе појела су језик од смијеха (48); Ти, богме, знаш да ћу ја доћи, макар и гвоздене паланге [хускије] ударале (48).

Изрази оваквог типа, само ако су згодно нађени, доживљавају увек исту судбину: они од непознатих постају познати, од индивидуалних заједнички, од локалних општекњижевни. Као неки духовит козер, општар посматрач или веселак у народу, тако исто и писац у својој књизи пружа публици свеже језичко благо, нудећи га на дар и на даљу употребу, ако се оно публици допадне.

У реченицама се сликовитост постиже било поређењем било другим стилским фигурама — метафорама, метонимијама и даљим разрадама њиховим.

Ђоновић нам даје, напр., оваква поређења: Прсти од ногу почињу да се увлаче као додирнути пужеви (17); Улази воз... пиштећи да ти се чини да тај писак можеш у ваздуху описати као замахнуту шибу (21); Магле се комешају у доловима и рупама као ускипјело млијеко (30).

Епитети са својим основним речима, придеви с именицама или прилози с глаголима, односно именице поред именица у зависном односу или објекти уз прелазне глаголе итд., ако су згодно постављени, стварају исту ону упечатљивост израза, а притом и могућност за економију речи, као и добро нађени префикси поред основних глагола. Принцип — одбацивање свега сувишног, помоћног, а извлачење најживље обојеног — у оба случаја је исти. Тако ми читамо: Неправине глаголе бубао је кроз расцвјетале градске паркове (11; ишао кроз паркове и „бубао“); У оном дивном крају, питомом и густо истачканом селима (23; у крају са разбацаним кућама као тачкама); Загледа [се] кроз отворена врата у готово угашену шупљину, која се још могла звати дан (36); Жагор се примицао, бивао све угластији (36); Зуррила [је] у пуцкарање гранчица (40); Непогода [је] освајала и увртала студене, оштре дахове олује испод шатора (40); Пут је и даље ронио с њима [који су тумарали] кроз ноћ (45); Ти станови, са мапама влаге на зидовима (53); Дроњци једне велике армије (287); Калуђеров већ излизани глас (299); Бригада маршује бритко, увежбано (306); Већ са Кокота почињу да се доживљавају Комови у даљини (309); Човјек... испуња око каменим рељефом Комова, ускипјелим у небо (320). Итд.

Начела на која смо овде само у главним цртама указали могу се применити како у давању суда о језику у књижевним делима, тако и у оцењивању писмених задатака у школама, а исто тако и у проналажењу могућности да се код ученика пробуди воља и открије евентуална способност да и сами буду ствараоци лепог, обогаћеног израза. Можда је најзгодније почети од тога што ће им се указивати на лепоту самосталних поређења. Онај ко овлада тајном успелог поређивања умеће после и да га сажима у реченице и синтагме без компарација. Тако, напр., од израза „Пут се губио у мраку, као да је ронио кроз ноћ“ добићемо: „Пут је ронио кроз ноћ“; од израза „Станови који су имали влагу на зидовима сличну мапама“ направиће се „Станови са мапама влаге на зидовима“ и сл. Није тешко ни стварање сложених придева: ако се само запазе две различите особине неког предмета, као напр, сивоћа и прљавштина или чађавост и црвенило, — могућност за прављење нове сложенице већ постоји. Важно је само умети запазити, и то запазити оно што је карактеристично и погодно за улогу атрибута уз именицу. Стварање нових речи

из датих лексичких елемената свакако је најтеже од свега и свако нема способности за то. Једва да ће неко у доба својег школовања моћи већ да прави речи као ужити се, дозујати, отрављен, крововље; а евентуална жеља да се такве речи граде силом може да доведе и до веома нежељених последица, до фантастичних конструкција које нису нимало у духу језика и до губљења језичког осећања уопште. Треба бити врло опрезан у постављању таквих или сличних захтева пред ученике.

Таленат који је неопходан за лепо, богато и оригинално изражавање, не можемо захтевати ни од кога; али будити још непробуђене способности, чинити младо биће свесним сопствених могућности, улагати све напоре да таленат и проговори тамо где га има — то је дужност педагога.

Д-р И. Грицкат